

Dariusz Dziadosz, *Gilgal. Biblia – Archeologia – Teologia. Studium historyczno-krytyczne deuteronomi(sty)cznych tradycji o podboju Kanaanu* (Biblioteka Szkoły Dabar 4), Bonus Liber: Rzeszów 2022, ss. 696.

Książka poświęcona Gilgal, której autorem jest ks. prof. Dariusz Dziadosz, jest pierwszym tak obszernym, wnikliwym i całościowym opracowaniem tego toposu wzmiankowanego w tekstach Starego Testamentu czterdzieści razy. Treścią monografii jest analiza porównawcza różnorodnych pod względem formy i treści źródeł oraz tradycji poświęconych skomplikowanej i trudnej kwestii podboju Kanaanu i jego podziału dokonanego przez Izraelitów. Celem tego studium było przygotowanie przyczynku do naukowej dyskusji na temat starotestamentowego modelu walki Izraelitów ze społecznościami Kanaanu i przejścia przez nich w epoce Mojżesza i Jozuego niektórych jego obszarów. Ten cel Autor realizuje przez pryzmat najwcześniejszej historii Gilgal, które było jednym z kananejskich miejsc znajdującego się w pobliżu Jerycha. Obecna monografia jest ważnym głosem w naukowej debacie dotyczącej wielu zagadnień, mianowicie 1) rodzaju, historyczności oraz charakteru przesłania źródeł biblijnych przedstawiających ten okres dziejów Izraela, 2) znajdującego się w kompleksie Pwt-Joz-Sdz modelu militarnej, społeczno-politycznej oraz kulturowo-religijnej konfrontacji Izraelitów z mieszkańcami Kanaanu, 3) charakteru ideowo-teologicznego biblijnego opisu kampanii Jozuego, a więc podboju i zasiedlenia Kanaanu, 4) wzorca relacji, które z woli Boga, powinny istnieć między Izraelitami a wieloetnicznymi mieszkańcami Kanaanu, aby nie tylko zdobyć, ale i na stałe przejąć ich ziemie. Dodatkowym zagadnieniem naukowych sporów i dyskusji prowadzonych przez egzegetów, historyków, etnografów i archeologów stała się topografia Kanaanu opisywana w Pwt i w dziele deuteronomistycznym (Joz–2 Krl). W tej kwestii hipotezy archeologiczne i egzegetyczno-teologiczne na temat Gilgal stały się swoistego rodzaju symbolem dużych rozbieżności w opiniach i teoriach dotyczących tego toposu. Stąd konieczne było podjęcie badań o charakterze interdyscyplinarnym nad pozabiblijną i biblijną ideą Gilgal, a więc uwzględnienie

i połączenie ze sobą osiągnięć egzegezy i historiografii biblijnej, jak również etnografii oraz archeologii.

Monografia składa się z dwóch części, które są poprzedzone *Wstępem* (s. 7–27), a całość wieńczy *Zakończenie* (s. 527–545), *Mapy i ilustracje* (s. 547–572), *Bibliografia* (s. 573–633), *Indeks tekstów biblijnych* (s. 635–662), *Indeks autorów* (s. 663–672), streszczenie w języku angielskim (s. 673–691) i *Spis treści* (s. 693–696).

Pierwsza część nosząca tytuł *W poszukiwaniu biblijnego Gilgal* (s. 29–158), która została poświęcona analizie literackiej i egzegetyczno-teologicznej biblijnych źródeł o Gilgal, aby w formie syntetycznej ukazać stan aktualnej wiedzy o tym ośrodku w oparciu o teksty biblijne i pozabiblijne artefakty znane z wykopalisk archeologicznych, składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy rozdział pt. *Etymologia Gilgal – pochodzenie i pole semantyczne rdzenia gl i gll* (s. 39–48) ma charakter filologiczny i zawiera analizę semantyczną i etymologiczną hebrajskich rdzeni oraz pojęcia *gilgāl* i jego pochodnych, czego rezultatem jest próba ustalenia źródłosłowa tej nazwy, jak również jej właściwego znaczenia. W rozdziale drugim pt. *Geograficzna lokalizacja Gilgal w Biblii Hebrajskiej* (s. 49–74) zostało przebadane zagadnienie zróżnicowanej topografii i niejednakowej prezentacji tego miejsca w Biblii Hebrajskiej. Treść obszernego rozdziału trzeciego noszącego tytuł *Gilgal w świetle dotychczasowych badań archeologicznych* (s. 75–158) prezentuje aktualny dorobek archeologów i etnografów poszukujących Gilgal. Autor, ukazując próby ustalenia lokalizacji tego miejsca w Dolinie Jordanu, prezentuje rezultaty badań archeologicznych. Najpierw szeroko omawia kompleks prymitywnych osiedli w rejonie doliny Salibiya, które są związane z epoką przedceramicznego neolitu A i poprzedzającym ją okresem kultury natufijskiej. Te prehistoryczne ślady osadnictwa w tym rejonie pokazują, jak starożytna jest cywilizacja tego obszaru, a także dają wyobrażenie budowli kamiennych, z którymi mogli zetknąć się Izraelici, którzy przybyli w te okolice na przełomie epoki brązu i wczesnego żelaza. Następnie przedstawia historię badań wszystkich ważniejszych wykopalisk w pobliżu Jerycha, które prowadzono w poszukiwaniu Gilgal w oparciu o informacje zawarte w Joz 3,1–10,43. Autor ukazuje rezultaty prac przeprowadzonych na stanowiskach archeologicznych. Na koniec zostały przedstawione wyniki badań archeologicznych związanych z poszukiwaniem Gilgal w innych rejonach Syro-Palestyny leżących na zachód i północny zachód od Jordanu, mianowicie na pograniczu ziemi Judy i Beniamina, w Samarii, na równinie Szaron oraz na ziemiach północnego Efraima. Niestety, wnioski płynące z oceny pozabiblijnych artefaktów na temat Gilgal są bardzo ostrożne i ograniczone. Taka sytuacja jest

spowodowana brakiem zadowalających informacji dotyczących rezultatów wykopalisk archeologicznych, które pozwoliłyby lepiej zrozumieć teksty biblijne i zweryfikować ich treść. Krótko mówiąc, na podstawie badań archeologicznych nie da się dokonać wiarygodnej historycznie rekonstrukcji najdawniejszych dziejów Gilgal. W tej sytuacji głównym źródłem wiedzy na temat najstarszej historii Gilgal pozostają teksty biblijne, chociaż tu pojawiają się poważne problemy hermeneutyczne.

Druga część pt. *W poszukiwaniu biblijnej koncepcji Gilgal w przedmonarchicznej historii Izraela* (s. 159–525), która została poświęcona analizie tekstów o Gilgal w księgach Pwt, Joz i Sdz mającej na celu odtworzenie procesu ich redakcji, ustaleniu najstarszej i najbardziej wiarygodnej historycznie literackiej warstwy tradycji o tym ośrodku oraz ukazanie późniejszych kierunków rozwoju, składa się z sześciu rozdziałów. Treścią pierwszego rozdziału pt. *Gilgal w deuteronomicznej optyce przymierza Izraelitów z JHWH* (s. 165–224) jest analiza literacka i egzegetyczna tekstu Pwt 11,29–30, w którym jest mowa o Mojżeszu zapowiadającym już w okresie wędrówki Izraelitów przez pustynię całkowity podbój Kanaanu oraz o nakazie uroczystego upamiętnienia tego zdarzenia poprzez odnowienie przymierza na Garizm i Ebal. Rozdział drugi pt. *Gilgal – brama, którą JHWH wprowadza Izraela do ziemi obiecanej* (s. 225–274) prezentuje analizę literacką, egzegetyczną i teologiczną tradycji o Gilgal w tekście Joz 4,19–20, który stanowi militarną sagę o założeniu pierwszego izraelskiego obozu na terenie Kanaanu i upamiętnieniu cudownej interwencji Boga podczas przejścia przez Jordan. Rozdział trzeci noszący tytuł *Gilgal – miejsce przygotowań do walk o ziemię obiecaną* (s. 275–345) został poświęcony badaniom historyczno-krytycznym kompilacji tradycji o przygotowaniach, które w obozie w Gilgal poczynił Jozue przed walką z mieszkańcami Kanaanu (Joz 5,2–15; 6,11.14.18). Treścią rozdziału czwartego pt. *Gilgal w walkach o Aj, Gibeon i pozostałe ziemie Kanaanu* (s. 347–414) są kompleksowe badania tekstów rekonstruujących przebieg walk Izraelitów pod wodzą Jozuego z koalicją królów kananejskich, w których od początku do końca kluczową rolę odgrywała baza militarna, dyplomatyczna i religijna w Gilgal (Joz 7,1–10,43). Rozdział piąty pt. *Obóz w Gilgal na etapie podziału ziem Kanaanu (Joz 14,1–17,18)* (s. 415–471) prezentuje analizę tekstu Joz 14,1–17,18, w którym zostały opisane zdarzenia mające miejsce po zakończeniu militarnej kampanii Jozuego. W ich rezultacie prawo do dziedziczenia własności ziemi w Kanaanie otrzymali najbardziej zasłużeni bohaterowie i pokolenia Izraela, mianowicie Kaleb, Juda i Józef, tj. Efraim i Manasses. Rozdział szósty – ostatni – zatytułowany *Gilgal na przelomie epoki Jozuego i sędziów (Sdz 2,1a; 3,19a)* (s. 473–525) zawiera analizę

dwóch tradycji z Księgi Sędziów mówiących o Gilgal w kontekście śmierci Jozuego oraz nowego etapu teokracji zamykającego przedmonarchiczną epokę w Izraelu (Sdz 2,1a; 3,19a.26).

Podjęcie przez ks. prof. Dariusza Dziadosza tematyki biblijnej koncepcji Gilgal ukazanej na tle podboju i podziału ziemi kananejskiej zasługuje na najwyższe uznanie, ponieważ jest opracowaniem na wskroś nowatorskim i oryginalnym. Jak dotąd jest to jedyna tego typu praca nie tylko w bibliistyce polskiej, ale również w literaturze światowej. Autor umiejętnie połączył egzegezę tekstów biblijnych, zdobycze wykopalisk archeologicznych i rezultaty badań etnograficznych, stosując różne ścieżki metodologiczne, mianowicie historyczno-krytyczną, intertekstualną oraz narracyjną. Takie podejście pozwoliło na całościowe i systematyczne ujęcie przedmiotu naukowego dociekań dotyczących Gilgal, a więc wyodrębnienie wszystkich biblijnych tradycji o Gilgal z epoki przedmonarchicznej oraz ukazanie ich cech literackich i wyjątkowego przesłania ideowo-teologicznego.

Opracowane przez ks. prof. Dariusza Dziadosza tradycje dotyczących Gilgal posiada ogromną wartość i wyjątkowe znaczenie dla badań nad historią podboju ziemi obiecanej i jej zasiedlania przez Izraelitów, a szerzej dla badań dotyczących epoki przedmonarchicznej w dziejach Izraela. Do najważniejszych osiągnięć tej monografii należą następujące: 1) pierwsze całościowe zebranie i krytyczne opracowanie biblijnych tekstów – zarówno hebrajskich, jak i greckich – o Gilgal, jak również ich kompleksowe analizy lingwistyczne i egzegetyczne przy zastosowaniu metody historyczno-krytycznej oraz wykorzystaniu podejścia diachronicznego i synchronicznego. Przeprowadzone badania pozwoliły na hipotetyczne odtworzenie procesu ich literackiego ukształtowania i przekazu dokonanego w deuteronomistycznych i kapłańskich środowiskach redakcyjnych; 2) zestawienie i interpretacja wszystkich biblijnych tradycji o Gilgal według jednorodnego klucza hermeneutycznego, mianowicie reguła tej samej topografii, chronologii i koncepcji ideowo-teologicznej analizowanego toposu. Sporządzono spis wszystkich tekstów znajdujących się w Biblii Hebrajskiej, które używają nazwy własnej *gilgāl* oraz wiążą ją z konkretnym miejscem na obszarze Kanaanu. W rezultacie tego zestawienia wykazano, że teksty o Gilgal, poza materiałem w Pwt–Sdz, nie są spójne ani jednorodne tematycznie, i mówią o kilku różnych lokalizacjach w Kanaanie, przypisując im znacząco odmienną topografię i niejednakowe role militarne, społeczno-polityczne i religijno-kultyczne; 3) prezentacja masoreckiej koncepcji podziału tekstu hebrajskiego w oparciu o wybrane formy literackie lub wątki teologiczne czy topograficzne w głównych sekcjach Księgi Jozuego (Joz 1,1–12,24; 13,1–17,51); 4) syntetyczne ukazanie informacji

o dotychczasowych poszukiwaniach biblijnego Gilgal – rekonstrukcja i ocena prac i wykopalisk archeologicznych dotyczących Gilgal w obszarze Doliny Jordanu, Judei oraz Samarii; 5) przedstawienie bardzo obszernej całościowej bibliografii dotyczącej toposu Gilgal; 6) zestawienie starożytnej bliskowschodniej praktyki wznoszenia kamiennych struktur potwierdzających prawo własności do zdobytej ziemi z tłem ideowo-teologicznym biblijnych tradycji o podboju Kanaanu przez Izraelitów pod wodzą Jozuego; 7) opracowanie etymologii nazwy własnej *Gilgal* w oparciu o analizę pola semantycznego hebrajskich rdzeni *gl*, *gll*, *glgl* oraz ich paralel w starożytnych językach semickich; 8) pierwsza próba odczytania topograficznych adnotacji o kananejskim Gilgal w świetle heksateuchalnej teologii Biblii Hebrajskiej. Analizy lingwistyczne i egzegetyczno-teologiczne materiału narracyjnego o Gilgal w Pwt–Sdz pozwoliły na sformułowanie szeregu ogólnych i szczegółowych wniosków i hipotez na temat procesu ostatecznej edycji Biblii Hebrajskiej, a zwłaszcza wzajemnych relacji między Pięcioksięgiem (= *Tora*) a dziełem deuteronomistycznym (= *Prorokami wcześniejszymi*); 9) sformułowanie wniosku – na podstawie analizy wybranych tekstów z ksiąg Pwt, Joz i Sdz – wskazującego, że ich autorzy/redaktorzy celowo obrazowali opisywane fakty, zdarzenia i postacie na tle topografii Bliskiego Wschodu, aby wzmocnić ich historyczną wiarygodność oraz podkreślić walory opisywanej ziemi obiecanej; autorzy/redaktorzy szczególną uwagę zwracali na te tereny, które na różnych etapach historii i w różnych okolicznościach stawały się własnością Izraelitów, co najwyraźniej widać w Księdze Jozuego opisującej podbój i podział Kanaanu; 10) kompleksowa analiza biblijnej koncepcji kampanii Jozuego z Gilgal jako jej logistycznym centrum pokazała, że jej redaktorzy z jednej strony wzorowali się na modelach historiografii bliskowschodniej (wzorce asyryjskie, babilońskie, egipskie, kananejskie i greckie), a z drugiej stosowali wypracowane przez siebie paradygmaty literackie. Biblijne (izraelskie) źródła historiograficzne – podobnie jak bliskowschodnie i greckie – usiłują ukazać bohaterów, miejsca i fakty zaistniałe w odległej przeszłości w pryzmacie chronologicznym, społeczno-kulturowym i religijnym ich autorów/redaktorów oraz adresatów, aby ukazać podobieństwa oraz zależności między przeszłością a teraźniejszością. Takie ujęcie historiografii z jednej strony pomagała dostrzec pełniejszy obraz i znaczenie postaci i zdarzeń, które położyły podwaliny pod historię własnego narodu/wspólnoty, a z drugiej pozwoliło zauważyć istotne podobieństwa do epoki, w której żyli jej adresaci i właściwie docenić wpływ przeszłości na aktualną sytuację życiową. W strukturze Heksateuchu centralnym wątkiem najdawniejszej historii narodu izraelskiego (Rdz 11,27–Joz 24,33) jest walka o przejęcie Kanaanu ukazywana

na tle idei przymierza z Bogiem i wybrania. W kompleksie o patriarchach (Rdz 12,1–50,26) ten motyw przyjmuje formę realizujących się częściowo obietnic Bożych. W zbiorze ksiąg opisujących działalność Mojżesza i Jozuego (Wj–Joz) ma natomiast już wyraźny kształt dokonujących się wydarzeń historycznych. Czołowym obrazem tego historycznego procesu jest opis podboju i podziału Kanaanu (Joz 3,1–21,42).

Książka ks. prof. Dariusza Dziadosza poświęcona biblijnej koncepcji Gilgal przedstawionej na tle podboju Kanaanu i jego podziału przez Izraelitów pod wodzą Jozuego jest niezwykle cennym i bardzo ważnym wkładem w badania nad lepszym i pełniejszym poznaniem wczesnych dziejów Izraela. Jej interdyscyplinarny charakter łączący w sobie rezultaty badań naukowych w dziedzinie filologii, historii i egzegezy tekstów biblijnych, archeologii bliskowschodniej oraz etnografii, a także zastosowanie oryginalnego podejścia do tradycji o Gilgal znajdujących się w księgach Pwt–Sdz oraz nowatorskiej koncepcji tego toposu opracowanej w kontekście motywu podboju Kanaanu rzuca całkowicie nowe światło na najwcześniejszy okres historii ludu izraelskiego w Syro-Palestynie. Wszystko to sprawia, że monografia ks. prof. Dariusza Dziadosza jest nie tylko bardzo ważnym głosem w dyskusji naukowej odnoszącej się do tej problematyki, ale znacząco poszerza zakres debaty na temat tła historycznego oraz religijno-kulturowego w okresie podboju i osiedlania się Izraelitów w ziemi kananejskiej, a także – i przede wszystkim – wytycza ona nowe kierunki badań nad wieloma zagadnieniami przedstawionymi w księgach Joz–Sdz. Wprawdzie niniejsza monografia dotyczy specjalistycznego i bardzo wąskiego aspektu poruszanej w niej problematyki, to jednak jej treść powinna zainteresować nie tylko samych specjalistów zajmujących się naukowo tego rodzaju kwestiami (tj. biblistów, historyków, archeologów, etnografów), ale również tych wszystkich, którzy chcą pogłębić swoją wiedzę na temat epoki późnego brązu i wczesnego okresu żelaza w Syro-Palestynie oraz najwcześniejszej historii zamieszkujących ją grup etnicznych, a przede wszystkim powinni sięgnąć po nią ci, którzy poszukują pomocy dla lepszego i głębszego zrozumienia przesłania Pisma Świętego.

ks. Marek Parchem